FSM İlmî Araştırmalar *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*
FSM Scholarly Studies *Journal of Humanities and Social Sciences*
Sayı/Number 10 Yıl/Year 2017 Güz/Autumn
© 2017 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
DOI: 10.16947/fsmia.372673 - http://dergipark.gov.tr/fsmia - http://dergi.fsm.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article - Geliş Tarihi / Received: 12.10.2017 Kabul Tarihi / Accepted: 01.12.2017 - FSMIAD, 2017; (10): 349-373

Tarihsel Süreçte Cezerî Kasım Paşa Camii'nin Mimari ve Süsleme Özelliklerinin Değerlendirilmesi*

Kadriye Figen Vardar**

Öz

İstanbul'un Eyüp semtinde, 16.yüzyılın başında inşa edilmiş olan Cezerî Kasım Paşa Camii günümüzde Nişanca Mahallesi'nde yer almaktadır. Cami, tek kubbeli kare planlı bir yapı olup, giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre Sultan II. Mahmud Döneminde (1808-1839) kapsamlı bir onarım geçirmiştir. Arşiv belgelerine göre, yapının son cemaat yeri, minare gibi bazı bölümlerinde de onarımlar gerçekleştirilmiştir. Sağlam bir şekilde günümüze ulaşan yapıda renkli taş kullanımı yanı sıra, sınırlı sayıda da olsa çini, hat sanatı, ağaç işi ve kalem işi örnekleri görmemiz mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Eyüp, Cezerî Kasım Paşa Camii, onarım, taş, çini sanatı, hat sanatı, ağaç işi, kalem işi.

Evaluation of Architectural and Ornamentation Features of Cezerî Kasım Paşa Mosque in the Historical Process

Abstract

Cezerî Kasım Paşa Mosque, which was built in Eyüp district of Istanbul in the early 16th century, is located in Nişanca Neighbourhood today. The mosque is a square planned structure with a single dome and, according to the epitaph on the entrance door, has been through a comprehensive restoration within the period of Sultan Mahmud II. (1808-1839) According to archive documents, some restorations also took place on parts like the narthex and minaret. Along with coloured stones, and although limited, there are specimens of tile art, calligraphy, woodwork and hand-drawn ornament in the extant mosque.

Keywords: Eyüp, Cezerî Kasım Paşa Mosque, restoration, stone, tile art, calligraphy, woodwork, hand-drawn ornament.

---

* "Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 54187, Proje başlığı: İstanbul'daki 16. Yüzyıl Camilerinde Taş Süslemeler". İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne değerli desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.
Çalışmada yer alan petrografik bilgiler, İstanbul Üniversitesi, Jeoloji Mühendisliği Bölümü Öğretim üyesi Prof. Dr. Sinan Öngen'den alınmıştır. Değerli hocama desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Tarihi ABD, İstanbul/Türkiye, kfvardar@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0022-5472

Eyüp semti[1], İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in son bulduğu noktadan başlayan, kuzeyde Karadeniz kıyılarına kadar uzanan bölge içinde yer almaktadır. İstanbul'un fethinden hemen sonra, Hz.Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari'nin kabrinin bulunduğu rivayet edilen yerde Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) tarafından yaptırılan türbe, türbenin yanında inşa edilen İstanbul'un ilk selâtin camii, aynı yıl eklenen medrese, kütüphane (medresenin içinde), imaret ve çifte hamamdan oluşan külliye, Eyüp yerleşmesinin çekirdeğini oluşturmaktaydı.[2]

Fatih döneminin son zamanlarında cami çevresinde gelişim gösteren yerleşme, "*güney-kuzey istikametinde sahilde, surların hemen yakınında Ya Vedud Tekkesi (Abdül Vedud Camii) dahil, surlardan Piyerloti tepesinde Karyağdı Baba tekkesi dahil bu tekke hizasına kadar; geride kuzey-güney istikametinde Uluca Baba Mescidi'nden tekrar surlara doğru Kasım Çavuş Mescidi çevresi, Sofular Mescidi çevresi, Fethi Çelebi Camii çevresi, Çayırbaşı ve Bey (Mehmed Bey) Mescidleri çevresi olmak üzere birleşerek yayılmıştır*"[3] ve böylece adı geçen cami ve mescitlerin ismini alan 8 adet mahalle meydana gelmiştir.[4]15. ve 16. yüzyılda Eyüp kasabası, bugün Haliç ile Eyüpsultan Bulvarı arasına düşen bölgede genişlemiş ve Haliç boyunca yapılan camiler olarak, Cezerî Kasım Paşa Camii ve Zal Mahmud Paşa Camii'nin etrafında saraylarla bayındır kalabalık mahalleler oluşmuştu.[5] 18. ve 19. yüzyıllarda Eyüp semtindeki bu mahallelerin isimleri ve sınırları değişime uğramış olup, İncelenmekte olan Eyüp Cezerî Kasım Paşa Camii'nin içinde yer aldığı Cezerî Kasım Paşa Mahallesi de 18.yüzyıl sicillerinde adı geçen mahalleler arasında yer almıştı.[6] Hadîkatü'l Cevâmi'de de, Cezerî Kasım Paşa Camii'nin Çömlekçiler yakınında kendi mahallesinin olduğu belirtilmekte[7] ise de günümüzde cami, Nişancı Mahallesi'nde, Zalmahmutpaşa caddesiyle Akarçeşme sokağı köşesinde yer almaktadır.[8]

---

1 Eyüp semti, Osmanlı döneminde bazı kaynaklarda "Haslar Kazası" ve "Havass-ı Refi'a" isimleri ile de anılmaktaydı.

2 Fahrunnisa Ensari Kara, , "Fetih İle Birlikte Kurulan Bir Semt Eyüp ve Fetih'ten Günümüze Ulaşan Mahalleler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (10-12 Mayıs 2003) Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler,* Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.345

3 Fahrunnisa Ensari Kara"a.g.e.", s.346

4 Fahrunnisa Ensari Kara, "a.g.e.",s.349

5 Halil İnalcık, "Eyüp Projesi", *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993 Sempozyum /Atölye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.7

6 18. yüzyıl sicillerinde adı geçen başlıca mahalleler: Câmi-i Kebir, Fethi Çelebi, Sofular, Cezerî Kasım Paşa, Davud Ağa, Emir Buhârî, Düğmeciler, Hamamcı Muhiddin, Kiremitçi Süleyman, Düğmeci-Başı, Zeynep Hatun, Defterdar Kara Süleyman, Eğri-Kapı. Bkz. Halil İnalcık, "a.g.y."

7 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Alî Sâtı Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi. İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî – Sivil Mi'mârî Yapılar*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s.362

8 Semavi Eyice, "Cezeri Kasım Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1993, s.507

Eyüp'de 16.yüzyılın başında inşa edilmiş olan Cezerî Kasım Paşa Camii, ilk yapıldığı zaman ahşap bir medrese ve fevkanî bir sıbyan mektebi ile birlikte yer almaktaydı.[9] Gönül Cantay, caminin "L" planlı medrese ve çeşmeden oluşan bir külliye içinde yer aldığı ve bu küçük külliyeden günümüze sadece caminin ulaştığı bilgisini vermektedir.[10] Hadîkatü'l Cevâmi'de caminin banîsi Cezerî Kasım Paşa, inşa tarihi de H.921/1515 olarak verilmektedir.[11] Ancak caminin üzerinde Cezerî Kasım Paşa[12]'ya ve inşa tarihine ait bilgi veren hiçbir işaret yoktur.

"Cezerî Kasım Paşa Camii'nin dıştan 11.20x11.20 metre ölçüsündeki kare planlı ana hacmi, geçişi pandantiflerle sağlanan 8.80m.çapında tek kubbe ile örtülüdür.[13] Yapıda merkezi kubbe duvar içi kemerlere dıştan teğet olarak oturmaktadır. Gönül Cantay, bu statik çözüm uygulamasının Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) inşa edilen Sultanahmet'teki Firuz Ağa Camii'nde de küçük ölçüde karşımıza çıktığını ve benzer şekilde Edirne II.Bayezid Külliyesi'nin camisinde ve İstanbul Yavuz Sultan Selim Camii'nde uygulandığını belirtmektedir.[14] Ayrıca, Mimar Hayreddin'in yapı sisteminde ortaya koyduğu bir yenilik olarak, Edirne II.Bayezid Külliyesi'nin inşaatında görülen, duvar örgüsü içinde döküm demir kullanılması, Cezerî Kasım Paşa Camii'nde de karşımıza çıkan bir özelliktir[15]

---

9 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi ve diğerleri, "a.g.e.", s.361

10 Gönül Cantay, "Cezeri Kasım Paşa Külliyesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (*11-13 Mayıs 2001) *V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.117

11 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi ve diğerleri, "a.g.e.", s.361

12 Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), II.Bayezid dönemi (1481-1512)ve Yavuz Sultan Selim dönemi (1512-1520) devlet adamı ve şairlerinden olan Cezerî Kasım Paşa, Kıraat âlimi Cezerî'nin torunu ve Nişancı Cezerîzâde Şemseddin Mehmed Bey'in oğludur. Evâil-i Ramazan 907 (Mart 1502) tarihli vakfiyesinde Cezerî Kasım Paşa'nın isminin Kâsım Paşa b. Abdullah olarak geçmesi, Şeyh Mehmed Cezerî'nin veya bu ailenin kölesi olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Cezerî Kasım Paşa bir süre Rumeli Defterdarlığında bulunmuş, II.Bayezid döneminde nişancılık görevine getirilmiştir. Şehzade Süleyman'ın Saruhan Sancağında bulunduğu sırada, onun lalalığı ve defterdarlığıyla görevlendirilmiştir. 922'de (1516) lalalıktan azledilen Kasım Paşa Selanik'e gitmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusu üzerine Kubbealtı veziri olmuş ve Belgrad Seferi ardından emekli olarak yeniden Selanik'e dönmüştür (Zilkade 927/ Ekim 1521). Kasım Paşa'nın ölüm tarihi kesin olmamakla birlikte bazı vakıf kayıtlarına göre 16. Yüzyılın başlarında hayatta olduğu söylenebilir. Bursa Şer'iyye Sicilleri'ndeki 939 (1532-1533) tarihli bir kayıtta kendisinden merhum olarak söz edilmesi, Kasım Paşa'nın bu tarihten önce ölmüş olduğu görüşünü vermektedir. Cezerî Kasım Paşa'nın yaşamının bir bölümünü Bursa'da geçirdiği bilinmektedir. Burada bir medreseyle hamam ve imaret yaptırmış olup, Bursalı Beliğ'e göre mezarı da Emir Sultan'ın türbesi karşısında medresenin batı cihetinde bulunmaktadır. Cezerî Kasım Paşa'nın İstanbul'da ve İstanbul dışında hayır eserleri ve vakıfları vardır. Bkz. İsmail E. Erünsal, Kasım Paşa, Cezerî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, 2001, s.545-546; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1983, s.431

13 Semavi Eyice, "a.g.e.", s.507

14 Gönül Cantay, "a.g.e.", s.119-120

15 Gönül Cantay, "a.g.e", s.120

diyerek, bu yapısal özellikleri saptayan ve açıklayan Gönül Cantay, "*Cezerî Kasım Paşa Külliyesi'nin ilk inşaatını kaynağa bağlamadan 1515 yılına koymanın, biraz geç bir tarih olduğunu ve Sultan II. Bayezid'in saltanatının son yıllarına tarihlendirmenin daha uygun olacağını düşünüyorum*"[16] şeklindeki ifadesiyle, Cezerî Kasım Paşa Camii'nin inşa tarihine açıklık getirmektedir.

Onarımlar

Cezerî Kasım Paşa Camii'nin gerek yapı üzerinde yer alan kitabe ve gerekse arşiv belgelerine göre belirli dönemlerde bir takım onarımlar geçirdiği görülmektedir. Öncelikle, caminin ana giriş kapısı üstünde yer alan kitabe, bize caminin esaslı bir onarım geçirdiğine ilişkin bilgi vermektedir.

Caminin onarım kitabesi:

"Hazret-i adlî Sultân Mahmûd Hân Gazi'nin

Süedâ Hazînedâr Ustası ol hem haslet-i zehrâ

Hârâb olmuş iken işbu ibâdet-gâh-ı âlî kim

Hulûs-ı kalb ile tamîr edüb çün eyledi ihyâ fi 3 Muharrem sene 1238"[17] şeklinde okunmaktadır (Resim 1).

Kitabeye göre; Cezerî Kasım Paşa Camii, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) Hazinedar Ustası tarafından, 20 Eylül 1822 tarihinde tamir edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere göre, 19.yüzyıl sonu ve 20. Yüzyılın başında camide gerçekleştirilen bazı onarımlar hakkında bilgi edinmemiz mümkündür. Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Şûra-yı Devlet'e havale ettiği 11 Ağustos 1897 tarihli belgede, yapılan keşif sonucu Cezerî Kasım Paşa Camii'nin son cemaat yeri ve minaresinde 6707 kuruşluk bir masrafla onarım yapılması gerekli görülmüştür.[18] 10 Ekim 1897 tarihli belgeden cami için gerekli olan bu onarımın gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[19] 3 Ağustos 1899 tarihli belgeye göre, onarım başladıktan 2 yıl sonra, mahalle halkının isteği üzerine camide yeni bir keşif yapılmış ve 5142 kuruşluk bir masrafla onarımın gerekli olduğu görülerek Sadarete müracaat edilmiştir.[20]

Caminin son cemaat yerinde görülen bu onarımlarla bağlantı kurabileceğimiz bazı saptamalara göre; son cemaat yerinde, üzeri tuğla döşeli taş sekilerin pence-

16 Gönül Cantay, "a.g.y"

17 Caminin onarım kitabesi, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Şamil Mutlu tarafından okunmuştur. Değerli meslektaşıma desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Şûra-yı Devlet (ŞD.), 142/21, 12 Rebîülevvel 1315/ 11 Ağustos 1897

19 BOA., İrade Evkaf (İ.EV.), 17/45, 13 Cemâziyelevvel 1315/10 Ekim 1897

20 BOA., ŞD.149/55, 25 Rebîülevvel 1317/3 Ağustos 1899

relerin alt sövelerini de örtecek şekilde yükseltildiği ve burada yer alan sütunların da taş kaidelerinin özgün durumlarını kaybettikleri görülmektedir[21] (Resim 2).

Cezerî Kasım Paşa Camii'nde gerçekleştirilen bir diğer onarım 20 yüzyılın başına tarihlenmektedir. Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'nin Şûra-yı Devlet'e havale ettiği 3 Ekim 1906 tarihli belgede, yapılan keşif sonucunda 7250 kuruşluk bir masrafla caminin minaresiyle birlikte bazı yerlerinin onarımı gerekli görülmüştür. Onarımı gerçekleştirmek üzere müteahhid Aleks Kalfa görevlendirilmiştir. Minareye kurşun döşenmesi için de ayrıca 183 kuruşluk bir harcama yapılacağı anlaşılmış ve bu görevin de kurşun müteahhidine verilmesi uygun görülmüştür.[22] 10 Nisan 1907 tarihli belgeden caminin bazı bölümleri ve minaresi için gerekli olan bu onarımların gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[23]

Caminin mermer şadırvanı ise Hatice Sultan'ın kethüdası Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış olup[24], üzerindeki kitabeden 18 Şevval 1266/ 27 Ağustos 1850 tarihinde onarıldığı anlaşılmaktadır[25] (Resim 3).

Cezeri Kasım Paşa Camii'nin kitabesine göre, harap bir durumda iken kapsamlı bir onarım geçirdiğini, şadırvanının onarıldığını, arşiv belgelerine göre, yapı genelinde, son cemaat yerinde ve minaresinde bir takım onarımlar gerçekleştiğini öğrenmekteyiz. Sultan II. Mahmud (1808-1839), şadırvanın onarım dönemi olan Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde gerçekleştirilen bu onarımlar, caminin sağlam bir şekilde günümüze ulaşmasına katkıda bulunmuştur.

Yapım tekniği ve malzeme kullanımı

Cezerî Kasım Paşa Camii, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla inşa edilmiş olup, caminin duvar örgüsünde ve minaresinde küfeki taşı kullanılmıştır. Bakırköy kalkeri de denilen taş, İstanbul'da Davutpaşa ile Küçükçekmece arasında Üst Miyosen Jeolojik dönemine ait tabakalarda çıkarılmaktadır. Önemli ocakları Zeytinburnu, Haznedar çiftliği, Safraköy ve Küçükçekmece'de bulunmaktadır. Bol fosilli bir kireçtaşı olan küfeki taşında genellikle Mactra, daha az olarak da Congeria cinsi fosiller yer almaktadır.[26]

---

21 Gönül Cantay, "a.g.e.", s.118

22 BOA., ŞD.179/27, 14 Şaban 1324/3 Ekim 1906

23 BOA., İ.EV.43/55, 26 Safer 1325/10 Nisan 1907

24 Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi ve diğerleri, "a.g.e.", s.361

25 Şadırvanın yapılışı hakkındaki bilginin 18. yüzyılda yazılan Hadîkatü'l Cevâmi'de verilmiş olması nedeniyle, şadırvanın üzerinde kazınmış olan tarihin onarım kitabesi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bkz. Gönül Cantay, "a.g.e", s.118

26 Kadriye Figen Vardar, "Rüstem Paşa Camii Taş Süslemelerinin Değerlendirilmesi", *Türkiyat Mecmuası,* C.27, S.1, İstanbul, 2017, s.372; Sinan Öngen, "Tarihi Yapıların İncelenmesinde ve Restorasyonunda Petrografinin (Kayaç Bilim) Önemi", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi,* S.14, İstanbul, 2012, s.38

Eserlerinde pek çok taş türü kullanan Mimar Sinan'ın da İstanbul ve yakın çevresinde en çok küfeki taşını kullandığı görülmektedir. Taşın, ocaktan çıkarıldıktan sonra kolay işlenmesi ve havayla temastan sonra bünyesine karbondioksit alarak ikincil bir hidratasyonla sertliğinin artması, dayanıklılık kazanması özelliğinin[27], yapısal kullanımda tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.[28] Mimara sağlanan maddi olanaklar ve yapının önemine göre, taşın kullanımında farklılıklar görülmektedir. Özellikle sultanlar ve büyük devlet adamlarının inşa ettirdiği yapılarda duvar örgüsünde düzenli bloklardan oluşan kesme taş yer alırken, diğer yapılarda taş ile tuğla almaşık olarak kullanılmaktadır.[29]

Cezerî Kasım Paşa Camii almaşık duvar örgüsü ile inşa edilmiş olmakla birlikte, üç kubbeli son cemaat yeri sütunlarında kullanılan farklı renk ve dokudaki taşlarıyla dikkati çekmektedir. 16. yüzyıl camilerinde kullanılan ve Bizans yapılarından devşirildiği düşünülen taşlar, son cemaat yerinin dört sütununda yer almaktadır. Sütunlardan üçü Asvan (Assuan) graniti (Resim 4), diğeri tonalit kayası bileşiminde sütun (Resim 5) olarak karşıma çıkmaktadır.

Asvan (Assuan) granitinin bileşiminde genellikle pembe-kırmızımsı renkli iri alkali feldispat (mikroklin) megakristalleri, beyaz renkli plajioklas tanelerine göre yüksek oranda olan yer alır. Saydam kuvars oranı da her zaman kayaç içinde % 20 den fazladır. Dolayısıyla aslında granit bileşimini temsil eden kayaç birçok yayında yanlış olarak syenit kayası olarak yer almaktadır. Koyu renkli minerallerden mikalar (biyotit), amfibollerde (hornblend) kayaç içinde az oranda bulunmalarına rağmen homojen bir dağılım gösterirler. Alkali feldispat tanelerinin iri oluşu nedeniyle kayaç porfir yapısı gösterir. Hem Eski Mısır hem de Roma dönemlerinde çalışan ocaklar Nil Vadisi Assuan kentinin hemen güney tarafında yer almıştır.

Tonalit kayası bileşiminde sütun, açık gri renkli, orta taneli, % 20 den biraz fazla kuvars oranına sahiptir. Plajioklas olan beyaz taneler yüksek orandadır (tonalit bileşiminin göstergesi). Koyu renkli mineraller hem biyotit hem de hornblend olarak temsil edilmiştir. Kayaç bazen hafif bir çizgisellik gösterdiğinden gnays yapısı yer yer tanımlanabilir. Öncelikle Roma döneminde, Nil Vadisi ile Kızıldeniz arasında kalan Doğu Çölü Mons Cladianus ocaklarında işletmeler açılmıştır.

---

27 O. Serkan Angı, "İstanbul Tarihi Yarımada'daki Antik Yapılarda Kullanılan Doğal Taşlar ve Korunmuşluk Durumları", *II.Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi Bildirileri,* s.271, http://www.uluslararasitaskongresi.com/dokuman/2010_Kongre_Bildirileri.pdf

28 Ergin Arıoğlu ve Nihal Arıoğlu, "Mimar Sinan'ın Seçtiği Taş: Küfeki ve Çekme Dayanımı", s.1023
http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/12690.pdf

29 Kemal Erguvanlı ve Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'n İstanbul'daki Eserlerinde Kullandığı Taşların Mühendislik Jeolojisi ve Mimari Özellikleri", *Mühendislik Jeolojisi Bülteni*, S.11, İstanbul, 1989, s.110 ve 114

16. yüzyıl Osmanlı mimarlığında ve özellikle İstanbul'da inşa edilen camilerde yoğun şekilde devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde en önemli sultan yapılarında bile devşirme sütunlar kullanıldığını ve sütun yapmaya gerek duyulmadığını söyleyebiliriz.[30] 16. yüzyılın başına tarihlenen Cezerî Kasım Paşa Camii Asvan graniti ve tonalit kayası bileşimindeki sütunlarıyla dönemin malzeme kullanımındaki genel eğilimine örnek olmaktadır.

Camide kullanılan ve renkli taş süslemeciliği açısından önem taşıyan sütunların yanı sıra Marmara mermeri de sınırlı ölçüde de olsa yapı elemanlarında kullanılmıştır. Cami ana giriş kapısı sövesi (Resim 6) ve pencere söveleri, onarım kitabesi, sütun başlıkları ve şadırvan Marmara mermerinden yapılmıştır. Beyaz renkli, orta boyda kalsit kristallerinden oluşan sıkı dokulu metamorfik kökenli bir kayaç olan Marmara mermeri, Antik dönemden beri işletilmekte olan, Marmara Denizi'nde bulunan Marmara Adası'nın kuzeyindeki Saraylar köyü civarında yer alan ocaklardan çıkarılmaktadır. Bu bölgedeki mermerlerde damarlı bir yapı görülmekte olup, damarlı kısımlarda kalsit dışında kuvars, dolomit, epidot, klorit gibi renkli mineraller bulunmaktadır. Bizans döneminde daha çok bu bölgede çalışıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde daha çok çalışılmış bir bölge olan, Saraylar köyünden güneye doğru olan ocaklarda beyaz mermerlerin genellikle grafitten oluşan siyah renkli, oldukça dar katmanlarla kesildiği görülmektedir. Mermerin bu özelliği mimari elemanlara süsleyici özellik kazandırmaktadır.[31]

Süslemeler

Cezerî Kasım Paşa Camii'nde renkli taş süslemeciliği yanı sıra, geometrik süsleme, bitkisel süsleme ve yazı süsleme örnekleri de yer almaktadır. Öncelikle yapının son cemaat yerinde, Asvan graniti ve tonalit kayası bileşimindeki sütunların beyaz Marmara mermerinden baklava dilimli (Resim 7) ve yaprak biçimli (Resim 8) süslemeli sütun başlıkları dikkati çekmektedir. Küçük ölçülerdeki caminin taştan minaresi de, istridye kabuğu biçiminde süslemeli şerefe çıkmasıyla ve onikigen geçmeli geometrik süslemeli şerefe korkuluğuyla süsleyici etkiye katkıda bulunmuştur (Resim 9).

Cezerî Kasım Paşa Camii'nin süslemeleri açısından çinileri de ayrıca önem taşımaktadır. Bugün için çini kaplamalar mihrabın mukarnaslı kavsarasının altında yer almakta iken (Resim 10), kavsara içinde yer alan 22 Receb 1138/26 Mart 1726 tarihli çini levhadan (Resim 11) mihrabın tümüyle çini kaplı olduğunu öğrenmekteyiz. Mihrabın çini süslemelerinde hatayi motiflerinden oluşan bitkisel süslemelerin hâkim olduğu görülmektedir (Resim 12).

---

30 Uğur Tanyeli ve Gülsün Tanyeli, "Osmnalı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16-18. Yüzyıl", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.4, İstanbul, 1989, s.25

31 Kadriye Figen Vardar, "a.g.e.", s.372-373; Sinan Öngen, "a.g.e.", s.41

Caminin içinde, mihrabın sağındaki pencere üzerinde, Kâbe Tasvirli bir çini panonun[32] varlığı bilinmektedir. Pano üzerinde yer alan kitabe "Sahib'el hayrat ve'l hasenat İznikli Osman ibn-i Mehmet" şeklinde okunmuştur.[33] Tekfur Sarayı çinisi[34] olan Kâbe Tasvirli pano kitabeye göre, İznikli Mehmet oğlu Osman tarafından Receb 1138/Mart 1726 tarihinde camiye vakfedilmiştir.[35]

Cezerî Kasım Paşa Camii'nde görülen taş ve çini süslemelerin yanı sıra sınırlı da olsa, yazı süslemeler de dikkati çekmektedir. Daha öncede ifade edilen onarım kitabesi, 40x80 cm. ölçülerinde[36], sülüs hatla yazılı, mermer üzerine kazıma tekniğinde uygulanmış bir örnek olarak, yapının sanatsal değerine katkıda bulunmaktadır (Resim1). Ayrıca, caminin mihrabında, 19.yüzyıl sonu hat sanatı örneklerinden biri yer almaktadır. Mihrap tepeliği, Hattat Mehmed Aziz'in[37] sülüs hatla yazdığı Al-i İmran Suresi 37.Ayeti olan "Küllemâ dehâlle aleyhâ zekerriyelmihrâb" ifadesiyle taçlanmıştır. Eserin üzerinde 1317 (1899-1900) tarihi ve sanatçının imzası yer almaktadır. Resim 13).

Fatih döneminden itibaren Osmanlı camilerinde yer alan minberlerin değişmeyen malzemesi mermer olmuş ve bu gelenek 16. yüzyılda da sürdürülmüştür.[38] Ancak bu geleneğin Cezerî Kasım Paşa Camii'nde uygulanmadığı görülmektedir. Ağaç malzemeden yapılan minber (Resim 14) ve kapı kanatları (Resim 15), ağaç işçiliğinin özgün ve sade örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Caminin iç mekânında, kubbe, kubbe eteği, kubbeye geçiş öğeleri, pencere çevresi ve alınlık bölümlerinde, ayrıca son cemaat yeri kubbelerinde kalem işi

---

32 Zübeyde Cihan Özsayıner, "Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camiindeki Kabe Tasvirli Çini Pano Bağlamında Kabe Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (7-9 Mayıs 2004) VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009,s.84-89

33 Bkz. Zübeyde Cihan Özsayıner, "a.g.e.", s.86

34 "Tekfur Sarayı Çinileri; Damat İbrahim Paşa'nın girişimiyle, İstanbul'da, surların Eyüp yönündeki Bizans Blakhernai Sarayı topluluğunun bir parçası olan Tekfur Sarayı civarında kurulan çini atölyelerinde üretilmeye başlanmıştır. Deneme niteliğinde de olsa, üretime 1720 yılı dolaylarında başlandığı ve bitişinin de 1735 yılında olduğu düşünülmektedir. Çinilerin hamuru pembeye çalan sarı renkte olup, karışımında kurşun vardır. Gri, gri-yeşil renkli sırları yeterince parlak değil, mat ve yer yer beneklidir. Sıraltı renkleri; soluk kırmızı, kobalt mavisi, lacivert, firuze, yeşil ve sarı, kontur çizgileri de siyah olarak görülmektedir. Çinilerde, İznik motifleri ve bu motiflerin çeşitlemeleri kullanılmıştır. İri güller, başak biçimli ince laleler, Barok etkili çiçekler ve üç boyutlu, perspektif anlayışlı Kâbe tasvirli çiniler, Tekfur Sarayı çinilerini diğerlerinden ayıran özelliklerdir." Bkz. Zeki Sönmez, "Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler", *Osmanlıda Çini ve Seramik Öyküsü*, (Ed. Ara Altun), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İstanbul, t.y., s.219-220

35 Zübeyde Cihan Özsayıner, "a.g.y"

36 İ.Aydın Yüksel, "a.g.e.", s.434

37 Hattat Mehmed Aziz hakkında bkz. Ali Alparslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.95

38 Yıldız Demiriz, "Sinan'ın Mimarisinde Bezeme", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, C.1, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1988, s.469

süslemeler yer almaktadır. Süslemelerde yer alan rumili kıvrımlı dallar (Resim 16), palmetler ve on ışınlı geometrik yıldız geçmeli motifler (Resim 17), klasik dönemin karakteristik süsleme özelliğini göstermektedir.

Sonuç

16. yüzyıl başına tarihlenmekte olan Cezerî Kasım Paşa Camii, özgün planıyla ve üst örtü sistemi korunarak günümüze ulaşmıştır. Cami, pandantifli kubbenin örttüğü kare planlı ana mekân ve kubbelerle örtülü üç birimli son cemaat yeri ile tek kubbeli cami tipinin genel özelliklerini taşımaktadır. Merkezi kubbenin duvar içi kemerlere dıştan teğet olarak oturması yapıda dikkati çeken bir uygulamadır. Caminin giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre II.Mahmud döneminde (1808-1839) kapsamlı bir onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerine göre, cami genelinde, son cemaat yerinde ve minaresinde de bir takım onarımlar gerçekleştirilmiştir.

16.yüzyıl camilerinde ve özellikle Mimar Sinan'ın inşa ettiği eserlerde yaygın şekilde kullanılmakta olan küfeki taşı, Cezerî Kasım Paşa Camii'nde tuğla ile birlikte yer almıştır. Ayrıca, dönemin belirgin özelliği olan devşirme malzeme kullanımı da son cemaat yeri sütunlarında karşımıza çıkmaktadır. Renkli taş işlemeciliği açısından önem taşıyan bu taşlar Mısır'da Antik dönemde işletilmiş olan ocaklardan elde edilmiş olup, devşirme malzeme olarak Cezerî Kasım Paşa Camii'nde kullanılmıştır. Yapıda kullanılan renkli taşların yanı sıra, beyaz Marmara mermeri de bazı mimarlık unsurlarında yer almıştır. Cami, 18.yüzyıla tarihlenen çini süslemeleri ile dikkati çekmektedir. Giriş kapısı üzerindeki onarım kitabesi ve 19. yüzyılın sonuna tarihlenen mihrap ayetinin yer aldığı hat levha da hat sanatı eserleri olarak önem taşımaktadır. Ağaç malzemeden yapılan minber ve kapı kanatları ağaç işçiliğinin özgün ve sade örnekleri halindedir. Kalem işi süslemeler dönemin karakteristik süsleme özelliklerini taşımaktadır.

Eyüp Külliyesi ile oluşturulan önemli bir semt olan Eyüp'te inşa edilen Cezerî Kasım Paşa Camii, Türk mimarlığı ve sınırlı sayıda örneklerle Türk süsleme sanatları açısından, belirli dönemlerin üslup özelliklerini göstermektedir.

Kaynakça

Alparslan, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Angı, O. Serkan, "İstanbul Tarihi Yarımada'daki Antik Yapılarda Kullanılan Doğal Taşlar ve Korunmuşluk Durumları", *II. Uluslararası Mermer ve Doğal Taşlar Kongresi Bildirileri*, http://www.uluslararasitaskongresi.com/dokuman/2010_Kongre_Bildirileri.pdf

Arıoğlu, Ergin, Arıoğlu, Nihal "Mimar Sinan'ın Seçtiği Taş: Küfeki ve Çekme Dayanımı", http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/12690.pdf

Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Alî Sâtı Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi: İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî – Sivil Mi'mârî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2001.

Cantay, Gönül, "Cezeri Kasım Paşa Külliyesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (11-13 Mayıs 2001) V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Demiriz, Yıldız , "Sinan'ın Mimarisinde Bezeme", *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, 2 cilt, İstanbul, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988.

Erguvanlı, Kemal, Ahunbay, Zeynep, "Mimar Sinan'n İstanbul'daki Eserlerinde Kullandığı Taşların Mühendislik Jeolojisi ve Mimari Özellikleri", *Mühendislik Jeolojisi Bülteni*, s.11, İstanbul, 1989.

Erünsal, İsmail E., "Kasım Paşa, Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.24, İstanbul, 2001.

Eyice, Semavi, "Cezerî Kasım Paşa Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.7, İstanbul, 1993.

_____, "Hayreddin, Mimar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.17, İstanbul, 1998.

İnalcık, Halil, "Eyüp Projesi", *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993 Sempozyum /Atölye*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Kara, Fahrunnisa Ensari, "Fetih İle Birlikte Kurulan Bir Semt Eyüp ve Fetih'ten Günümüze Ulaşan Mahalleler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (10-12 Mayıs 2003) Eyüp Sultan Sempozyumu VII Tebliğler,* İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Öngen, Sinan, "Tarihi Yapıların İncelenmesinde ve Restorasyonunda Petrografinin (Kayaç Bilim) Önemi", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, s.14, İstanbul, 2012.

Özsayıner, Zübeyde Cihan, "Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camiindeki Kabe Tasvirli Çini Pano Bağlamında Kabe Tasvirleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (7-9 Mayıs 2004) VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009.

Sönmez, Zeki "Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler", *Osmanlıda Çini ve Seramik Öyküsü*, ed. Ara Altun, İstanbul, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, t.y.

Tanyeli, Uğur, Tanyeli, Gülsün, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16-18. Yüzyıl)", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s.4, İstanbul, 1989.

Vardar, Kadriye Figen, "Rüstem Paşa Camii Taş Süslemelerinin Değerlendirilmesi", *Türkiyat Mecmuası*, c.27, s.1, İstanbul, 2017.

Yüksel, İ. Aydın, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520) V*, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1983.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

İrade Evkaf (İ.EV.) 17/45, 43/55

Şûra-yı Devlet (ŞD.) 142/21, 149/55, 179/27

Resimler[39]

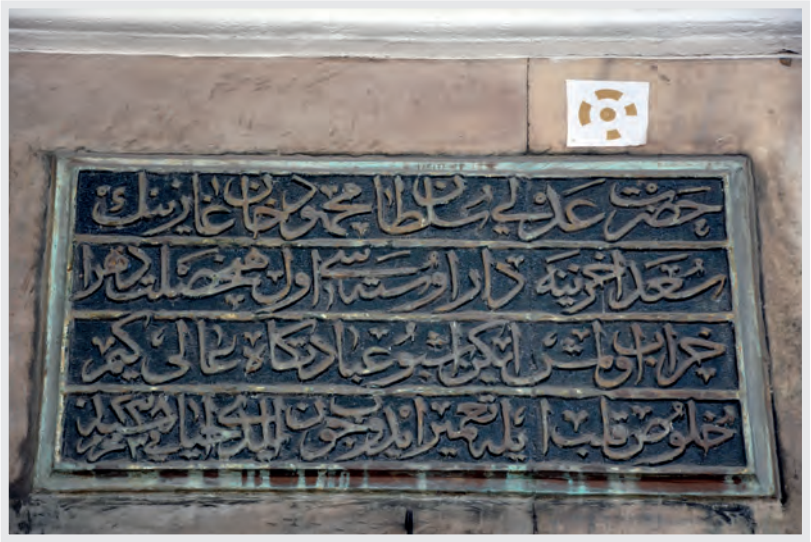

Resim 1. Onarım Kitabesi

Resim 2. Son Cemaat Yeri

39 Resimlerin tamamı Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen Vardar'ın Arşivi'ne aittir.

Resim 3. Şadırvan

Resim 4. Asvan (Assuan) Graniti Sütun

Resim 5. Tonalit Kayası Bileşiminde Sütun

Resim 6. Giriş Kapısı ve Kitabe

Resim 7. Sütun Başlığı

Resim 8. Sütun Başlığı

Resim 9. Minare

Resim 10. Mihrap

Resim 11. Mihrap, Çini Levha

Resim 12. Mihrap Çinisi, Detay

Resim 13. Mihrap Tepeliği

Resim 14. Minber

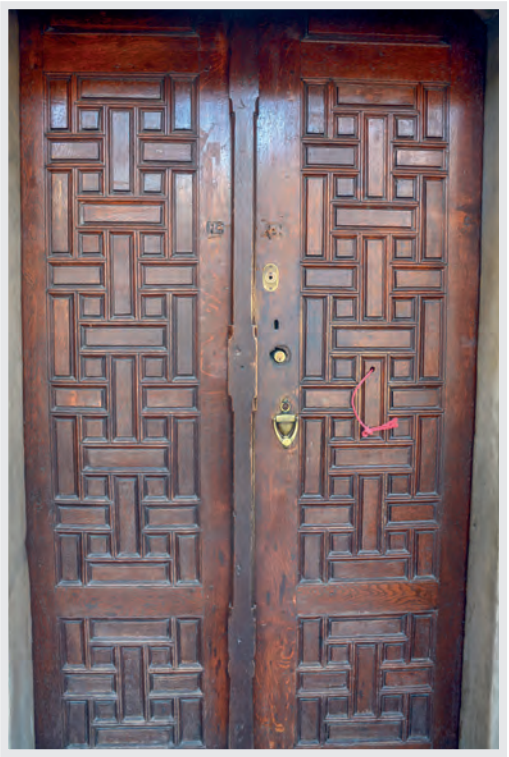

Resim 15. Giriş Kapısı

Resim 16. Pencere Alınlığı Süslemesi

Resim 17. Son Cemaat Yeri Kubbesi

Ek

Cezerî Kasım Paşa Camii'nde gerçekleştirilen onarımlara ilişkin belgeler

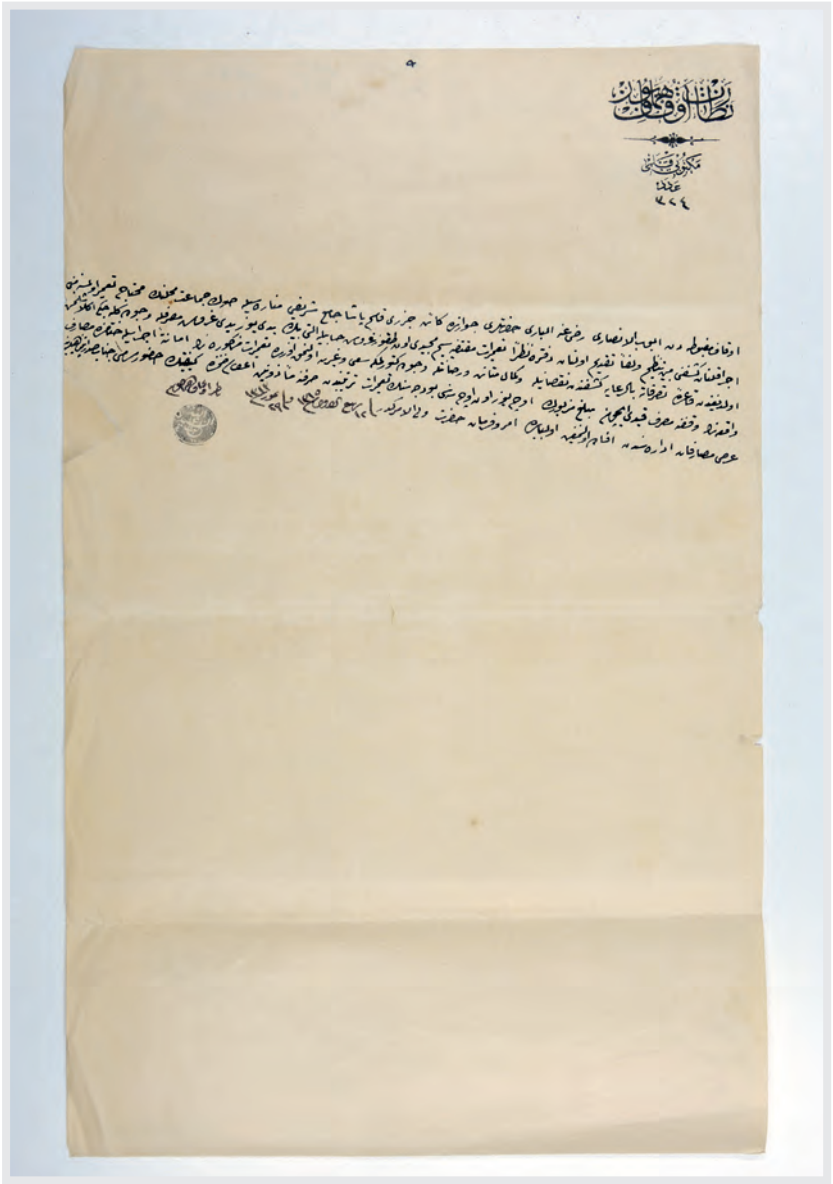

Ek 1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûra-yı Devlet 142/21, 11 Ağustos 1897 Tarihli Belge

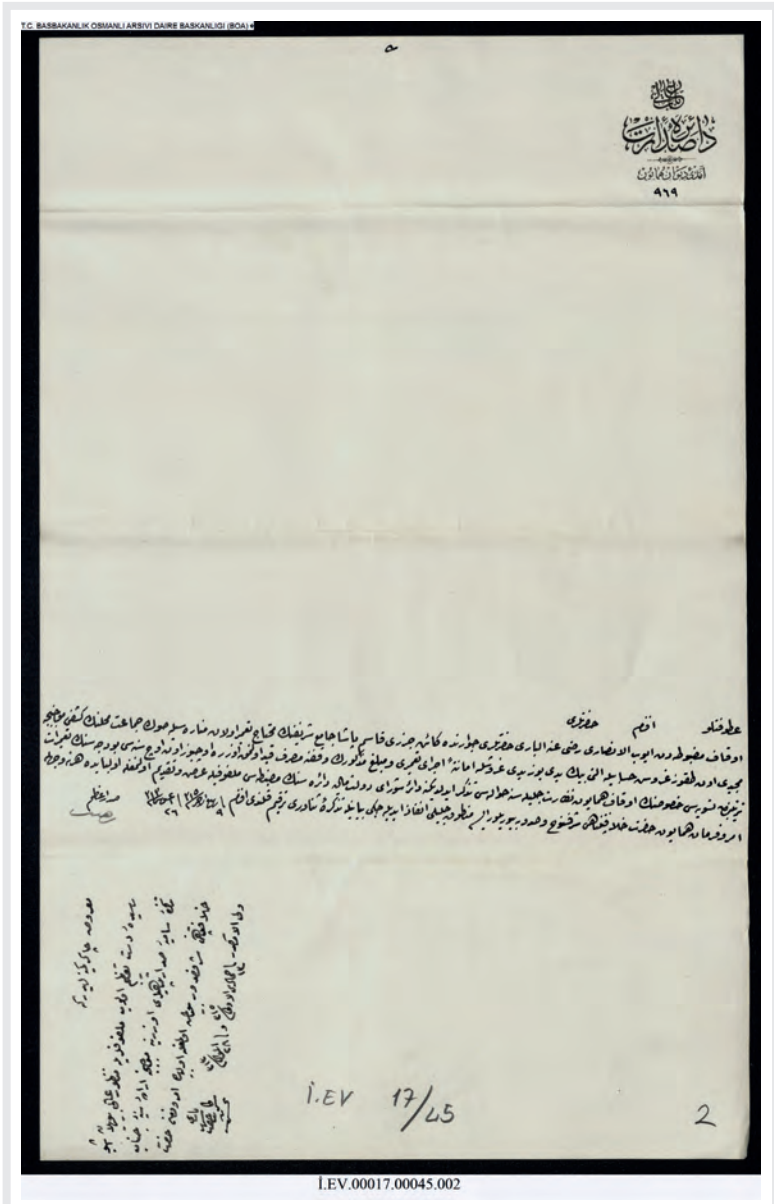

Ek 2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Evkaf 17/45, 10 Ekim 1897 Tarihli Belge

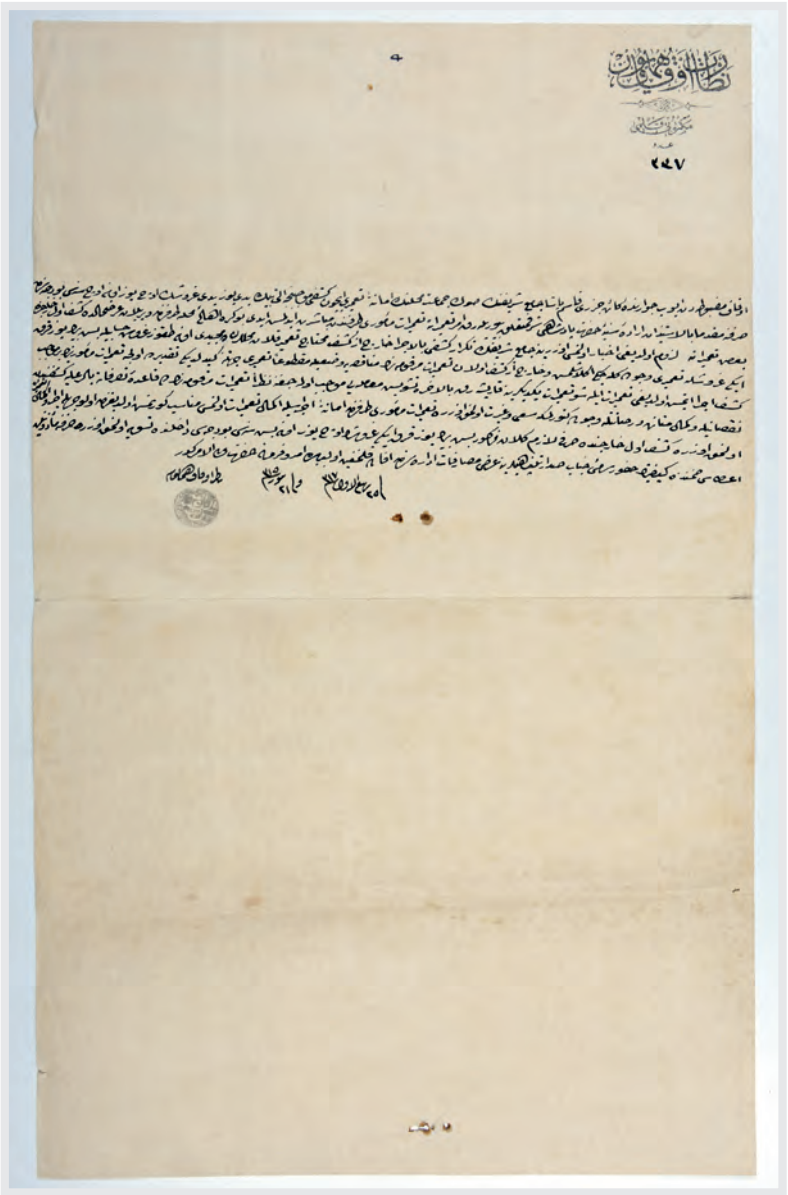

Ek 3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûra-yı Devlet 149/55, 3 Ağustos 1899 Tarihli Belge

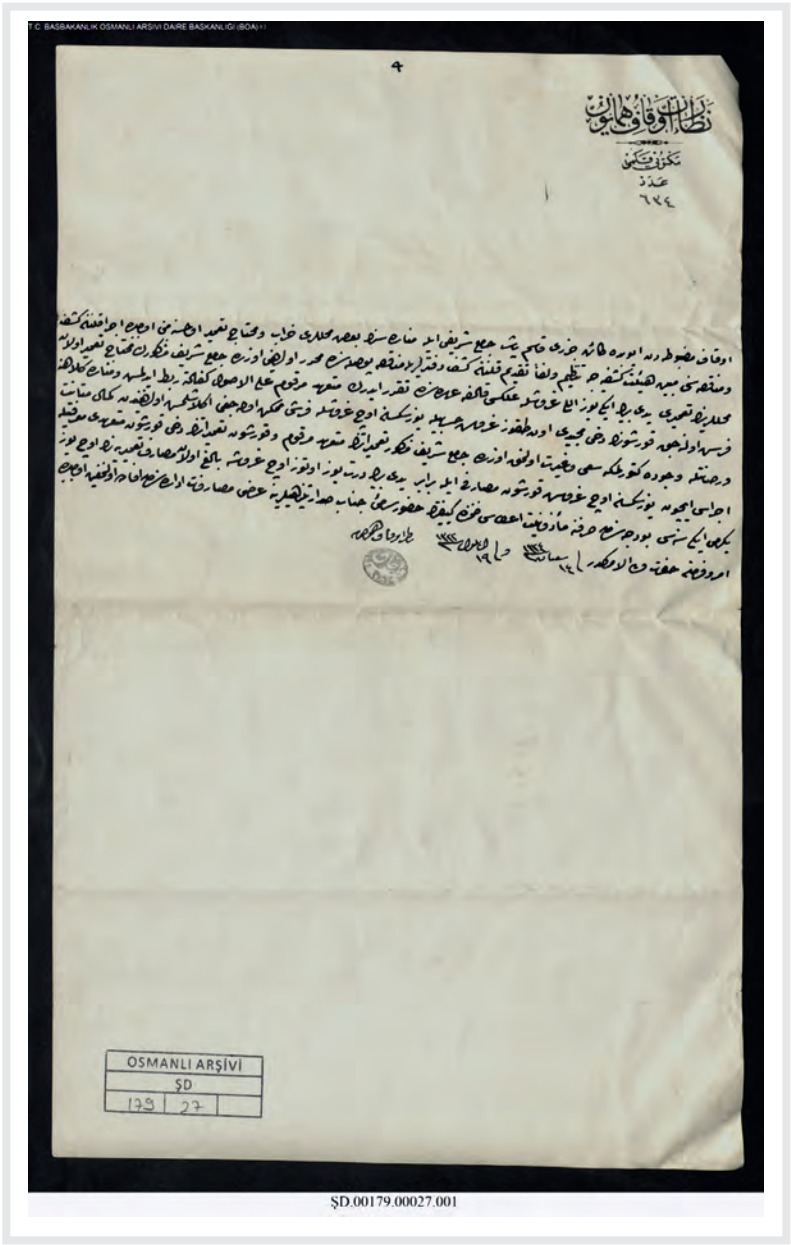

Ek 4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûra-yı Devlet 179/27, 3 Ekim 1906 Tarihli Belge

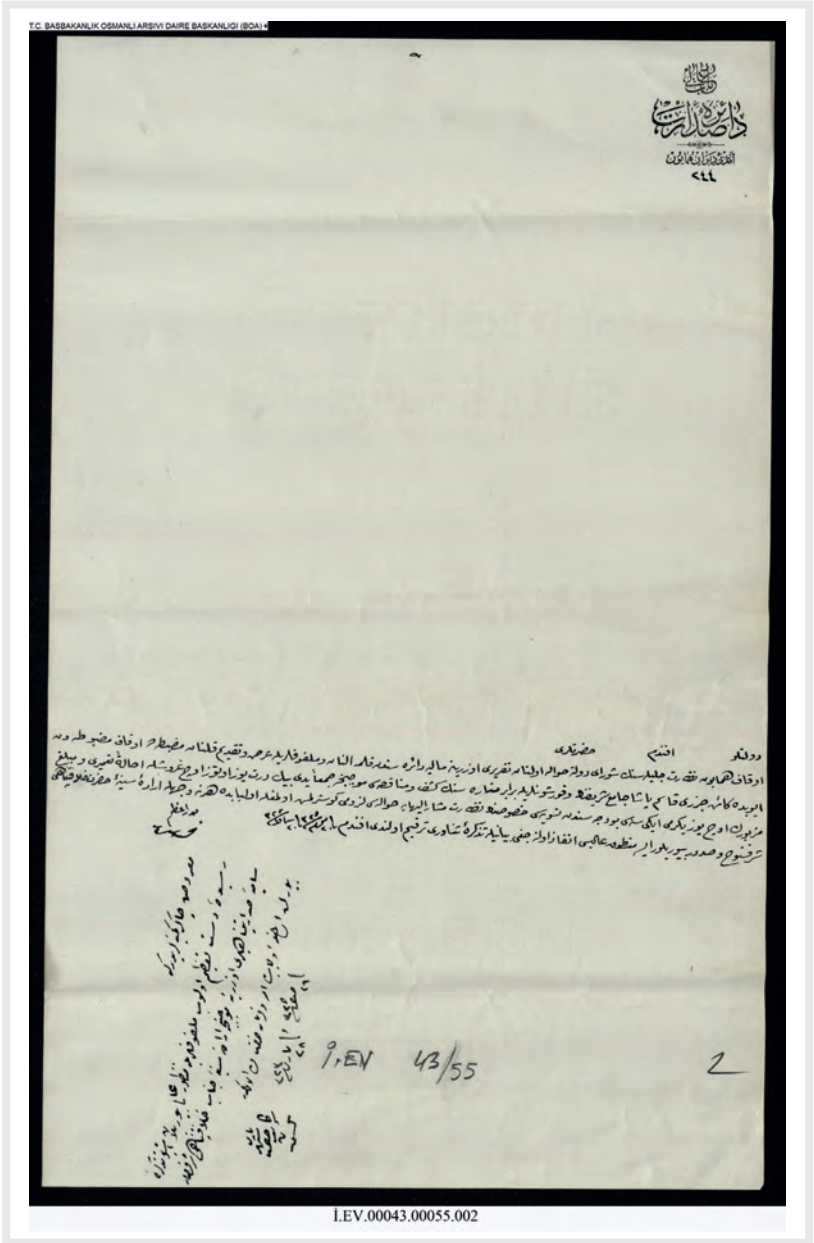

Ek 5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Evkaf 43/55, 10 Nisan 1907 Tarihli Belge